

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING NUTQINI RIVOJLANTIRISH

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7846303>

Sobirova Nigora Qodirjon qizi

Namangan davlat universiteti

Boshlang'ich ta'limda ijtimoiy-gumanitar fanlarni

o'qitish metodikasi kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini rivojlantirish masalalari, nutqdagi kamchiliklar, ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatib kelayotgan o'qituvchi, mutaxassislarining hamkorlikda ish yuritishlari, o'quvchining nutqida uchraydigan kamchiliklarni oldini olish va rivojlantirish borasida fikr yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *nutq, og'zaki va yozma nutq, nutq kamchiligi, nutq tovushlari talaffuzi, so'z boyligi, ifodali nutq*

РАЗВИТИЕ РЕЧИ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация: *В статье рассматриваются вопросы развития речи, также, говорится о недостатках которые часто встречаются в речи школьников, сотрудничество педагогов общеобразовательных учреждений по исправлению этих недостатков. Рассмотрены вопросы и предложения по коррекции недостатков в речи учащегося.*

Ключевые слова: *речь, устная и письменная речь, дефект речи, речевые недостатки, речево-звуковые произношения, словарный запас, выразительная речь.*

SPEECH DEVELOPMENT IN PRIMARY SCHOOL CHILDREN

Annotation: *The article discusses the issues of speech development, also talks about the shortcomings that are often found in the speech of schoolchildren, cooperation of teachers of educational institutions to correct these shortcomings. The questions and suggestions for correcting deficiencies in the student's speech are considered.*

Key words: *speech, oral and written speech, speech defect, speech defects, speech-sound pronunciation, vocabulary, expressive speech.*

Zamonaviy o'qituvchining oldida barkamol, faol, ijodiy fikrlay oladigan shaxs kamol toptirishdek vazifa turibdi. Shuning uchun ham o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqida yo'l qo'yadigan xatolarning oldini olish va ularni to'g'rilash uchun o'qituvchi va logoped o'rtasidagi doimiy munosabat zarur. Logopedning vazifasi nutq nuqsonlarini bartaraf etish va bolaning og'zaki hamda yozma nutqini rivojlantirishdir.

O'z navbatida, o'qituvchi o'quv jarayonida o'quvchining nutqini rivojlantirishni doimiy amalga oshirib boradi. logopediya ishi jarayonida o'zlashtirilgan nutq qobiliyatlariga tayaniladi. Logoped va o'qituvchi o'rtasidagi munosabatlar butun bir qator komponentlardan iborat bo'lib, ulardan biri ta'lim sifatini nazorat qilishdir. Monitoring - pedagogik faoliyatning har qanday obyekt yoki hodisalarini uzoq vaqt davomida kuzatish. Pedagogik monitoring - o'quvchilarning fan bo'yicha bilimlarini muhim elementlar bo'yicha tahlil qilish, kuzatishlar, o'quv jarayoni holatini baholash va natijalarni solishtirish. Bolalar quyidagi mezonlar bo'yicha tekshiriladi:

- nutqning sensorli darajasini o'rganish;
- tilni tahlil qilish ko'nikmalarini o'rganish;
- nutqning grammatik tuzilishini o'rganish;
- lug'at va so'z yaratish ko'nikmalarini o'rganish;
- muvofiq nutqni o'rganish;
- yozish va o'qish qobiliyatlarini o'rganish.

Quyida siz bilan bir qator metodlarni amalda qo'llab, natijalarni ko'rib chiqamiz. Biz syujetli hikoyani qayta hikoya qilish matnli bayonot shaklini tanladik. "Ixtirolar sarguzashti" kitobidan berilgan matnni idrok etish va taqdim etilgan matnni takrorlash jarayonining mazmuni tahlil qilindi. Taklif qilingan ma'lumotni tushunish, bolaning qayta aytib berishni dasturlashi, mavjud leksik ma'nodan to'g'ri foydalanish qobiliyati, nutq faolligi kuzatildi. Tushunish nutq jarayonining eng muhim jihati sifatida qaraldi, chunki bu qobiliyat aloqani amalga oshirishni ta'minlaydi. Maqsad kichik yoshdagi o'quvchilar nutqining ushbu jihatlarni har birining shakllanish darajasini aniqlash edi. Bolaning maktabda muvaffaqiyatli ta'lim olishi uchun nutqni rivojlantirishning eng muhim ko'rsatkichlari sifatida nutqning o'ziga xos jihatlarni ajratib ko'rsatish imkoniyatini ham nazarda tutish lozim. Qayta hikoya qilish boshlang'ich sinflarda yangi ma'lumotlarni o'zlashtirishni nazorat qilishning yetakchi shakllaridan biridir. Shuni nazarda tutgan holda kichik maktab yoshidagi bolalarga syujetli matn taqdim etildi. Matn bir qator mavzularga bo'lingan, uning ketma-ketligi hikoyaning voqealar rivojini tashkil etgan va ularsiz matn umuman o'z ma'nosini yo'qotadi.

Matn o'qilib, tahlil etildi va turli qismlarga bo'lib talqin etildi. Turli savol va javoblar amalga oshirilib, mavzu mustahkamlandi. Qayta hikoya usulida matn xotirada mustahkamlandi. Bolalarga matnni iloji boricha batafsil aytib berish kerakligi haqida ko'rsatma berildi. Agar bola qayta aytib berishda qiynalsa, unga birinchi ibora o'qildi yoki kerak bo'lsa, butun matn takrorlandi. Shular orqali bilimlar shakllantirildi. Bundan tashqari, agar kerak bo'lsa, qayta hikoya qilish paytida unga maslahatlar berildi yoki hikoya syujetini rivojlantirishni davom ettirishga yordam beradigan savollar berildi. Qabul qilingan qayta hikoya qiluvchi matnlar uchun asl matn tahlil qilish natijasiga asoslanib sxemalar tuzildi. Ushbu metoddan normal nutq rivojlanishiga ega bo'lgan bolalar nutqini o'rganish uchun foydalanildi.

Nutqni rivojlantirish uchun quyidagi o'yinlardan foydalandik:

1. "Ertaklar qutisi". Qutida rangli doiralar mavjud. O'qituvchi qopqoqni ochadi va bolalar: "Bir, ikki, uch! Qani, ertak, chiq! Ular navbatma-navbat aylanalarni chiqaradilar va ular jonli obrazlarga aylanadi. Ranglarni turli obraz shaklida ifodalab, ertaklar tuzadilar.

2. "Meni tani" o'yini. Bu o'yin turida o'qituvchi bir nechta o'quvchilarga mavzuga taalluqli turli xil rasmlar beradi. Ular rasmda tasvirlangan predmetlarning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsatishlari va uning tavsifini berishlari kerak: rangi, materiali, shakli, qismlari, nima uchun, nima yeyishi, qayerda yashashi va hokazolar. Qolgan o'quvchilar nima muhokama qilinganini taxmin qiladilar, to'g'rilaydilar, aytilganlarni to'ldiradilar.

3. "Bo'ladi – bo'lmaydi" o'yini. Bu o'yin turida bolalar turli jummalarni o'ylab topadilar: Yozda qor yog'di; Poyezd soat 12 da uchadi; Bo'ri daraxtga chiqdi. Sinf bir ovozdan aytadi: bo'ladi yoki bo'lmaydi.

4. "Nima yaxshi va nima yomon?" o'yini. Sinf ikki jamoaga bo'linadi. O'qituvchi tanlangan elementni ko'rsatadi. Bolalarning bir guruhi uning fazilatlarini, ikkinchisi esa kamchiliklarni izlaydi. Bunday musobaqa bolalar uchun juda qiziqarli.

5. "Biror narsa yozing" o'yini. Bu o'yin turida turli buyumlar: shar, tayoq, shokolad qutisi, bo'sh qalam quti va hokazolar uchun 10 ta yana qanday maqsadda foydalanish mumkinligini o'ylab toping topshirig'i berilib, fikrlar tinglanadi.

6. "Ma'noni saqlab, shaklni o'zgartiring" o'yini. O'zbek tilidagi har qanday iborani boshqacha aytish mumkinligi barchamizga ayon. Bu o'yin turida ham o'quvchilar berilgan ma'lum gap va ifodalarni ma'nosini saqlab, shaklini o'zgartirib aytishlari kerak bo'ladi. Masalan, Sharros yomg'ir yog'yapti. Tabiat hodisasi bo'lgan yomg'ir kuchli yog'ib yotibdi.

7. "Poyezdni yig'ing" o'yini. Duskada rasmlar bor. Ularda turli xil narsalar bor: qoshiq, changyutgich, vaza, plastinka, sug'orish mashinasi va boshqalar. Rasmlar "vagonlar" bo'lib, ular birin-ketin joylashtirilishi kerak, shunda bir-birining yonida turgan "vagonlar" o'rtasida qandaydir bog'liqlik ko'rsatilishi kerak. Sinf poyezdni "yig'adi": ular qoshiq orqasiga idish-tovoq, likopchani va plastinka orqasiga vaza qo'yishadi, chunki ular chinnidan qilingan. Sug'orish mashinasi keyinga o'tadi, chunki suv vaza ichiga va sug'orish mashinasiga quyiladi. Sug'orish mashinasining orqasida changyutgich bor, chunki ular mashinalar bo'lib, chang va kirni tozalashga xizmat qiladi.

8. "Estafeta – hikoya" o'yini. Ikki jamoa orasida estafeta poygasi: kim ma'lum vaqt davomida jamoaviy hikoyani muvaffaqiyatli yoza olsa, shu g'olib bo'ladi. O'yinning har bir ishtirokchisi allaqachon yozilgan gapga faqat 1-2 ta jumla qo'shish huquqiga ega. Hikoyaning mavzusi o'qituvchi, yoki o'quvchilar tomonidan belgilanadi.

9. "Men boshlayman, siz esa davom eting ..." o'yini. Duskaga ikki misra she'r yozilgan. Bolalar mustaqil ravishda ma'lum vaqt davomida boshlangan ijodiy ishni davom ettirishlari kerak bo'ladi.

10. "Bir so'z ayt" – bunda o'qituvchi biror ibora va ifodani aytadi va bola uni tugatadi. Masalan: xo'roz qichqiradi, chumchuq esa ... (sayraydi). Boyqush uchadi, quyon esa ... (sakrab, yuguradi). Sigirda buzoq bor, otda esa ... (toychoq) bor.

Mashqning maqsadiga qarab nutqni qizdirishning bir necha turlari ajratiladi:

1) savol-javob, 2) o'yin dialogi, 3) xayoliy vaziyat. Biz har bir turning tavsifini beramiz.

Ma'lumki, ko'plab olti yoshli bolalar savollarga qanday javob berishni bilishmaydi. Bu, mening fikrimcha, bolaning ularni shakllantirishga qodir emasligi bilan bevosita bog'liq. Shu bilan birga, maktabda o'qitish savollarni o'quvchi emas, balki o'qituvchi tomonidan shakllantirishni o'z ichiga oladi. Nutqiy muloqotni shakllantirish metodlarimizdan birinchi turi "So'rang - men javob beraman" deb nomlangan. Albatta, bolalar dastlab mavzu bo'yicha savollar berishlari qiyin. Shuning uchun, o'qitishning birinchi bosqichlarida o'qituvchi topshiriqni juda umumlashtirilgan shaklda taqdim etmasligi kerak.

Vazifani aniqlashtirish, uni bolalar tajribasiga yaqinlashtirish kerak. Masalan: - Maktabdan kelganingizda buvingiz sizdan nimani so'raydi - deb o'qituvchi so'raydi. Bolalarning javoblari: Bugun maktabda nima qiziqarli bo'ldi? Qanday qiziqarli narsalarni bilib olding? Bugun o'qituvching sendan uyga vazifalarni so'radimi? O'zingni qanday his qilding?

Yoshga bog'liq o'yinga bo'lgan ehtiyojni hisobga olgan holda, ushbu turdagi mashqlarni o'yin shaklida bajarish mumkin. Masalan, o'qituvchi stolga turli xil narsalarning rasmlarini qo'yadi. Chaqirilgan o'quvchi bitta rasm tanlaydi. Qolgan o'quvchilar rasmda nima ko'rsatilganligini taxmin qilishga harakat qilishadi. Duskada turgan o'quvchi aniq "ha" yoki "yo'q" deb javob berishi mumkin bo'lgan savollarni berishadi. Ushbu o'yin savolni aniq shakllantirishni o'rgatadi.

O'quvchilar nutqida mantiq ilmiga asoslanib fikr-mulohaza bildirish maqsadga muvofiq. Shu bois ular xotirasidagi so'z zahirasini o'z nutqi orqali harakatga keltiradi. Nutq - kishi faoliyatining turi, til vositalari (so'z, so'z birikmasi, gap) asosida tafakkurni ishga solishdir. Nutq o'zaro aloqa va xabar funksiyasini, o'zaro fikrni his-hayajon bilan ifodalash va ta'sir etish vazifasini bajaradi. Yaxshi rivojlangan nutq jamiyatda kishining faoliyat jarayonining muhim vositalaridan biri sifatida xizmat qiladi. O'quvchi uchun esa nutq maktabda muvaffaqiyatli ta'lim olish quolidir. Nutq o'stirish deganda, tilni har tomonlama (talaffuzi, lug'ati, sintaktik qurilishini, bog'lanishli nutqi) faol amaliy o'zlashtirish tushuniladi. Agar o'qituvchi bolaning nutqini rivojlantiruvchi va har jihatdan mukammal egallashiga yordam beradigan metod va ish turlarini qo'llay olsa, u holda sezilarli natijaga erishadi. O'qituvchi o'z nutqining bolalarga qanday ta'sir etayotganini kuzatishi, tushunarli va qiziqarli bo'lganini hisobga olishi kerak. Agar bolalar darsga e'tiborsiz o'tirsalar, demak, o'qituvchi nutqining ta'sir kuchi kam.

O'qituvchining mahorti shundaki, u o'zining yoqimli nutqi bilan bir butun jamoaga ta'lim-tarbiya beribgina qolmay, balki ularni yuksaklikka intilishga chorlashi kerak. Yuqorida keltirilgan ta'limiy o'yinlar o'quvchilarning darsdagi faolligini oshirish

bilan birga bilimlarni o'zlashtirish jarayonini yengillashtirish va mustahkamlash, nutq o'stirishga yo'naltirilgan har bir mashg'ulotni qiziqarli tashkil etishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, ravon nutqni egallash; adabiy til normalarini o'zlashtirish; jamiyatimizning har bir a'zosi uchun zarur bo'lgan muhim nutq malakalarini, ya'ni o'qish va yozish malakalarini o'zlashtirish; o'quvchilar nutq madaniyatini takomillashtirish kabi qator aspektlari mavjud ekan.

Shuningdek, nutq o'stirishda uch yo'nalish aniq ajratilar ekan:

- 1) so'z ustida ishlash;
- 2) so'z birikmasi va gap ustida ishlash;
- 3) bog'lanishli nutq ustida ishlash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ismoilov O.A, Nazarov Sh.Q. Ta'lim muassasalarida innovatsion pedagogik texnologiyalar, Toshkent-2012
2. Matchonov S., G'ulomova X. Nutq madaniyati. T. 2000. ¹: 6.
3. Mavlonova R., Raxmonqulova R.X.. "Boshlang'ich ta'limda innovatsiya" metodik qo'llanma TDPU 2007
4. Mingboyev U.X. O'quvchilarda kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish metodikasini takomillashtirish. Ped. fan. falsafa doktori (PhD) – Toshkent: 2019.
5. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X va b. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2009.
6. Qodirova F.R., Qodirova R.M. –Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi .T., –Istiqlol, 2006.